

УДК 101:378.4

ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ІДЕЇ УНІВЕРСИТЕТУ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Панченко Л. М., к. філос.н., доц., старший науковий співробітник
відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти Інституту вищої
освіти НАПН України

Здійснено філософське дослідження ідеї університету, що, виражаючи ідею єдності освіти й науки як продуктивної сили, відображає роль університету в формуванні всезагального інтелекту в межах інституту освіти.

Ключові слова: ідея університету, академічний вплив, всезагальний інтелект, вища освіта, гуманізація.

Дослідження університетської проблематики привертає все більше уваги вчених останнім часом у зв'язку з процесами перевизначення ролі та місця університетів у суспільстві, що глобалізується. Останнім часом дослідники трансформаційних процесів у галузі освіти наголошують на загальноосвітній тенденції трансформації організаційної моделі університетів від моделі класичного університету, тобто культурної інституції (її іноді називають колегіальною моделлю, або моделлю дослідницького університету) до університету як організації, що надає освітянські послуги (яку також визначають як управлінську або навіть підприємницьку модель).

Такий перехід пов'язаний із сучасними соціальними трансформаціями, серед яких кількісно-якісні зміни студентської когорти, загальне зростання попиту на вищу освіту, урізноманітнення освітніх вимог до університету з боку майбутніх вступників, посилення ринкового впливу на сферу освіти. Останнє проявляється у формуванні глобального ринку освіти, посиленні конкуренції всередині національних систем освіти внаслідок зменшення державного фінансування, появі нових освітніх закладів. Деякі дослідники наголошують на перетворенні американських та багатьох європейських університетів на освітні корпорації, вказуючи на негативні наслідки поширення підприємницької моделі. У пострадянських країнах, і зокрема в Україні, де триває процес модернізації освітніх організацій і відбувається

активна комерціалізація державної освіти, зростає актуальність вивчення трансформації діяльності університетів, що акцентується включенням цих країн у європейський освітній простір (через приєднання до Болонського процесу

Головним наріжним каменем сучасних дискусій постає ідея університету, її наявність у сучасних університетах, її місце в академічному і суспільному (громадянському) дискурсі. Університет вже більше двох століть слугує темою постійних роздумів і палких дискусій. Це пояснюється, зокрема, тим, що з університетом так чи інакше пов'язано життя всієї інтелектуальної еліти сучасних суспільств. Саме університет є місцем, де вона утворюється і виховується, він же є і тим місцем, з яким пов'язано подальше життя тих людей, які здійснюють найбільш помітний вплив на духовний ландшафт сучасності.

Щодо ідеї університету, вона охоплює понад півтисячоліття, починаючись з моменту зародження в Італії XII – XIII століть перших університетів і сягаючи кінця XVII – початку XIX ст. Власне, на початкових етапах своєї історії термін *universitas* вживався для позначення корпорації вчителів та учнів, що складалася в межах вищої школи (*studium*) з універсальною програмою навчання. З часом уже самі школи такого типу почали називати університетами. І відтоді в енциклопедичних словниках університетом називають «найстаріший і головний тип європейського вищого навчального закладу [1, с. 111]». Тому університет за визначенням повинен прищеплювати людині здатність до універсального осмислення світу, до самостійного навчання і самовдосконалення протягом усього життя. Також, що дуже важливо, саме філософія, завдяки своєрідній природі цього типу духовного освоєння світу, відіграє визначальну роль у реалізації ідеї університету в тому вигляді, в якому ідея ця утвердилась в європейській культурі.

Історія розвитку культури та освіти засвідчує, що першими університетами були Болонський і Паризький. Перший з них засновано

студентами та викладачами, що прибули сюди з різних міст для вивчення юриспруденції. Їх чисельність у XII столітті сягала 10 тисяч. Перші університети являли собою корпоративну структуру, яка об'єднувала викладачів і студентів на засадах спільних наукових і навчальних інтересів.

Аналіз становлення та історичної генези університетської освіти у Європі треба починати із перших університетів, їх ролі у розвитку освіти, науки і культури в європейському просторі.

Загальновизнаним у науковому співтоваристві є факт, що Болонський університет – перший університет Європи.

Історія Університету Болоньї – це частина історії великих мислителів і учених, що робить згадку про університет неодмінною в оглядах європейської культури. Установа, яку ми сьогодні називаємо Університет, почала набувати сучасної форми в Болоньї в кінці XI століття, коли вчені граматики, риторики і логіки почали присвячувати себе викладанню.

Немає ніякого сумніву, що вслід за університетом Болоньї у XIII столітті одним із самих визнаних стає університет Парижу. У житті Паризького університету, як і в житті інших університетів, однією з важливіших подій стала побудова навчальних споруд, яку підтримували створені нещодавно релігійні ордени. Курс навчання в університеті, з огляду на сьогоднішній день, продовжувався дуже тривалий час, та й студенти, які вступали до нього, були дещо молодші за сучасних.

Історія Сорбонни починається з 1215 р., коли декілька церковних шкіл об'єдналися у Паризький університет. Спочатку він мав 4 факультети: вільних мистецтв, канонічного права, медицини і теології. Вже в XIII столітті університет став одним з найбільших в Європі.

Наступним кроком у розвитку університету став дослідницький університет Гумбольдта.

У XIX ст. було обґрунтовано декілька концепцій розвитку університетської освіти європейського рівня, провідне місце серед яких по праву відводиться ідеї дослідницького університету Вільгельма фон

Гумбольдта і теорії інтелектуального університету Джона Генрі Ньюмена [2, с. 3]. Дослідницький університет – це сучасна форма інтеграції освіти й науки, яка уже доволі давно визнана за кордоном і має там дуже добру репутацію. Сутність класичного дослідницького університету – інтеграція навчального процесу та фундаментальних наукових досліджень – уперше системно була визначена В. Гумбольдтом у XIX сторіччі. Девізом заснованого у 1809 році Вільгельмом фон Гумбольдтом університету в Берліні були слова: «Відданість науці».

Найістотнішим пунктом думки Вільгельма фон Гумбольдта є ідеал самокерованої науки як передумова будь-якої доцільної і успішної діяльності наукових установ як в області викладання, так і в області наукового дослідження. Освіта студента повинна проходити за наявності зовнішнього керівництва, але самостійно, у взаємодії з науковим дослідженням. Таким чином, студент повинен утворювати свій дух і характер і готуватися, кінець кінцем, і до трудового життя, яке в ті часи, як правило, означало вступ на державну службу [3, с. 25].

Університет Гумбольдта виглядає як продуктивне доповнення до державного апарату, наділене відомою долею ліберальної терпимості, як інститут діалогу з державою. Тому Гумбольдт твердо встановлює межі владних повноважень держави відносно університету: «Що ж до зовнішніх стосунків [університету] з державою і дій останнього в цій області, то воно повинне лише оберігати духовні ресурси університету (у всьому їх об'ємі і різноманітності) і його свободу, призначаючи для цього спеціальних посадових осіб [4]». План Берлінського університету, намічений Гумбольдтом, включав фундаментальну реорганізацію дискурсу знання, внаслідок чого університет повинен був перейняти на себе культурну функцію опосередкування, покладену на нього державою: пошук об'єктивного культурного сенсу держави як історичної величини і одночасне суб'єктивне етичне виховання громадян – суб'єктів як потенційних носіїв цієї ідентичності.

Хоча Гумбольдт поважає індивідуальне прагнення до пізнання і свободу науки, він формулює в тому ж контексті центральну для себе думку про те, що розумова діяльність в людстві розвивається лише як спільна діяльність. Гумбольдт вважає, що ця взаємодія необхідна не лише для різних учених і їх дисциплін усередині університету й академії. Він хоче сприяти також взаємодії між обома цими науковими установами, а перш за все між університетськими дослідниками і викладачами, з одного боку, і студентами – з другого. Гуманістичне уявлення Гумбольдта про людину характеризується тим, що він вважає дискусію між ученим, який викладає і студентом, що самостійно (критично) мислить, еліксиром наукового життя. Тому постійна єдність наукового дослідження і викладання є з часів Гумбольдта бажаним ідеалом і тривалий час специфічною ознакою німецького університету [3, с. 26].

Дослідницький університет – це добре зарекомендована сучасна форма інтеграції освіти і науки. До того ж, хоча університет нового типу у формі дослідницького вперше з'явився на європейському континенті, найбільший розвиток дослідницькі університети одержали в США.

Таким чином, основною ідеєю, головною місією моделі університету, яку створив Гумбольдт, – є наукове пізнання, але не як таке, здійснене у лабораторії, бо воно немає ні суспільного втілення, ні практичної реалізації. Для Гумбольдта головною ознакою університету є комунікація між викладачем та студентом на основі наукового дослідження, бо тільки так можливо створити нове знання та нових науковців водночас, тобто досягти подвійної мети. Часи міняються. Масові університети сьогоdnішнього дня і елітарні університети епохи Гумбольдта розділяє непрохідна прірва. Як би ми не відносились до цього, не можна забувати, що недаремно саме ті університети, які пропонують справжній діалог між дослідниками і студентами, будь-то Гарвард, Оксфорд або Кембридж, є найбільш престижними місцями для навчання в світі [3, с. 27].

Як вважав Гумбольдт, культурний принцип, втілений в університеті, сполучає поступальну ходу об'єктивної науки (культурне знання) з духовним і моральним вихованням (культивацією) суб'єкта. З цією метою університет був організований Гумбольдтом відповідно до правила спекулятивної філософії, яка роздумує над позитивними знаннями у пошуках їх джерела і мети і одночасно прагне створити такий метадискурс, який міг би легітимувати і організувати все знання загалом [4].

Зв'язок освіти та науки сьогодні не просто очевидна для всіх сентенція, не тільки необхідність, створена часом, а й єдиний шлях розвитку університету. Якщо прийняти за константу думку про те, що університет завжди відрізнявся від інших навчальних закладів, і відповідно до власного призначення повинен відрізнитися й надалі, то освіта через науку – єдиний шлях сучасного університету.

Наразі умовно виокремлюють дві моделі університету (але необхідно пам'ятати, що таке розподілення досить умовне): європейську та американську.

Європейська модель університету. Концепція національного (європейського) університету належить ректорові Берлінського університету, відомому соціологові, дипломатові Вільгельму фон Гумбольдту – братові Олександра Гумбольдта. Ця концепція ґрунтувалася на таких принципах [5, с. 25-34]:

1. Університет – носій і «ідентифікатор» національної ідеї (національній ідентичності), національної культури (тоді йшлося про культуру німецького народу, який на початку XIX століття лише переживав процес становлення).

2. Університет є свого роду гілкою влади. Його завдання полягає у формуванні владної еліти країни, в подальшому – провідника ідей держави. Тому статус університету був дуже високий.

3. Істотною, якщо не наріжною основою існування, місією і органічною функцією університету є, у зв'язку із сказаним, функція

культурологічна, яка органічно поєднується з іще двома засадничими функціями – науковою і освітньо-просвітницькою.

4. Університетське знання консолідується з академічним через вільне право учених Академії викладати в університетах, право університетської професури на дослідницьку діяльність, до того ж переважно в новаторських, несталіх сферах пізнання.

5. Університетська вольниця, автономність, незалежність від волі влади – характерні атрибути європейського університету.

Тобто в рамках цієї концепції університет, відповідно до статуту В. Гумбольдта – це осередок професури і студентів – носіїв культури народу, але зовсім не школа для підготовки фахівців як таких. «Про все – помалу», головне – володіти загальною культурою, бути енциклопедистом – така атрибутка класичного європейського університету. Треба сказати, що таке відношення до випускника університету ще збереглася в розумах людей, але на ділі, практично воно вже пішло в минуле [6, с. 5].

Істотно іншою є концепція американських університетів. На відміну від європейських університетів, американський університет орієнтується на професіоналізм, підготовку фахівців найвужчого профілю, але з глибокими практичними знаннями. Вони орієнтовані і адаптуються вже в навчанні до сфери управління, високих технологій військової справи, промисловості, аграрного сектора, медицини і т. д., навіть сфер інноваційної діяльності.

Відповідно до цього:

1. Американські університети – носії самої передової наукової думки. Вони істотно випереджають усі інші наукові інституції в країні.

2. Вони, насамперед, – науково-повчальні установи, де на базі високої лабораторної бази, що індустріалізувала, широких (практично необмежених) технічних можливостей студенти навчаються бути дослідниками і фахівцями в певній вузькій сфері навчання.

3. Виникла і культивувалася далі досить глибока спеціалізація університетів. Одні (Гарвард, наприклад), готують управлінську і військову

еліту – і без відповідного диплома навіть дуже обдарованим фахівцям важко розраховувати на досягнення високого положення у відповідній сфері. Інші (наприклад Сан-Дієго) є законодавцями мод у сфері комп'ютерних технологій і сучасних методів управління тощо.

Тобто уніфікація навчального процесу відсутня; навчальний процес – органічна частина наукових досліджень; кожен університет будує свою концепцію освіти фахівців. Тому закінчити американський університет взагалі – це нічого визначеного не сказати. Треба закінчити певний університет, аби «пробитися» або навіть бути бажаним в певній сфері діяльності [6, с. 7]. Все це свідчить ще й про те, що однією з головних функцій такої моделі університету є соціальна стратифікація, а кошти, час і сили, вкладені в освіту є соціальним капіталом людини, інвестицією у власне майбутнє. Це загалом відповідає прагматичному принципу.

Обидві моделі університету мають низку переваг та вад, але треба зазначити, що формувалися вони як віддзеркалення тієї чи іншої соціальної ситуації, водночас формуючи соціум навколо себе.

Наразі у всіх країнах, у яких відбуваються перетворення, пов'язані із формуванням постіндустріального та інформаційного суспільства, головною проблемою постає зміна парадигм філософії освіти. Питання про модернізацію, гуманізацію університетів, перетворення їх на щось інше жваво обговорюється навіть тими, хто не має відношення до освіти. Всі згодні з тим, що вищу освіту повинно перетворювати.

Єдиним невиборним фактом залишається те, що суспільство втрачає риси індустріального суспільства та переходить у постіндустріальну фазу із стрімким розвитком інформаційних технологій. Оскільки у постіндустріальному суспільстві головну роль відіграють розумові види праці, то освіта виходить на перший план. Отже, перехід від індустріальної цивілізації до постіндустріальної може бути значно прискорений змінами в освіті. Першочерговим завданням на цьому етапі є перегляд індустріальної парадигми освіти та формування нової – особистісної, що має виходити з

факторного суб'єктивізму. У рамках індустріального типу цивілізації освіта побудована за нормами і стандартами інженерного мислення. Якщо суспільство – машина, людина – деталь, то освіта в остаточному підсумку є формою проекту чи технології, виробництва стандартизованої людини.

Така освіта базується на технократичному мисленні, відмітними рисами якого є примат засобу над метою, мети – над смыслом і суспільними потребами, техніки – над людиною і її цінностями. Створення індустріальної цивілізації формує людину-функцію, обмежено пристосовану до технології конвеєрного поточного виробництва, алгоритм якого зводиться до тиражування заданої схеми. Для суспільства готують інженерів, лікарів, юристів та ін. в рамках досить вузької спеціалізації. Програми складають за принципом: навчити слід того, чого потребує практична діяльність. Внаслідок цього освіта стає духовно спустошеною, що в умовах переходу суспільства від індустріальної до постіндустріальної, інформаційної цивілізації виявляється досить виразно.

Освіта дедалі відчутніше виявляє невідповідність тим вимогам, які ставить перед нею нинішній етап соціального розвитку. Її основні елементи (цілі, структура, зміст, методи навчання) перебувають у глибокій суперечності з соціальними умовами, які різко змінюються. Щоб вивести освіту зі стану кризи, в якому вона сьогодні перебуває, треба змінити парадигму освіти – вона має відповідати основним параметрам постіндустріальної цивілізації, яка постає [7, с. 235-236].

Як зазначають дослідники, суспільство потребує інституту, що поєднує в собі три часи: минуле, сьогодення і майбутнє. Забезпечити єдність таких чинників, як спадкоємність в культурі, успішна орієнтація людини в сучасному житті і його готовність увійти до завтрашнього дня, стало можливим завдяки об'єднанню в університеті трьох соціальних систем: освіти, культури і науки. На університет покладається місія бути механізмом досягнення стійкого розвитку суспільства. У ситуації середини ХХ – початку ХХІ століть, коли різко нарастають процеси диференціації, пов'язані з

розвитком розподілу праці і ідеологією індивідуалізму, проблема стабільності суспільства усвідомлюється як соціальна потреба. Оскільки інтелект включається в механізм еволюції, університет перетворюється на інститут, що існує для задоволення цієї потреби.

Отже, якщо згадати історію, у перекладі з англійського слово «університет» (university) дослівно означатиме «універсальне місто». Виникнувши в XI столітті, він спочатку включав значення університетського співтовариства: професорів, викладачів і студентів, які об'єднані загальним пафосом – пошуком універсального знання, універсальних істин, які, за їх переконанням, є передумовою отримання свободи, істини, правди, благодійного життя та врешті-решт – рятування. Зараз університет виступає дещо у новому сенсі. Вже ніхто не шукає універсальних істин, а феноменологія та екзистенціалізм, впродовж агностицизму Канта, взагалі відмовляються від універсальності заради індивідуальної думки та уявлення. У свідомості людини не існує усталених знань та зв'язків, є тільки внутрішня рефлексія на відповідні виклики буття. Інформаційний простір надає людині забагато для усвідомлення, користування знаннями має ситуативний характер. Тому не так давно у освітян з'явилась ідея не навчати фундаментальному знанню, бо воно здебільшого не потрібне, не навчати практичним навичкам – бо вони застаріють раніше, ніж людина припинить навчання, а навчати самостійно здобувати знання та формувати мобільну особистість, яка при необхідності сама опанує певні навички та здобуде інформацію. Не критикуючи таких позицій, зазначимо, що для ідеї університету такий шлях виявився занадто хибним.

Тому пропонується повернутися до визначення університету як охоронця скарбниці знань. Оскільки загально визначено, що знання є загальним здобуттям, їх об'єктивність та всезагальність визначається самими принципами науковості, то зберігати та охороняти ці знання потрібно всезагальне. За умови глобалізаційних тенденцій розвитку цивілізації в останні десятиліття, коли розвинені країни Європи вступили в період

становлення постіндустріального суспільства, висувуються принципово нові вимоги до організації університетської освіти. Виходячи з положень філософії освіти й концепції цілісності європейського педагогічного процесу, культурологічних ідей плюралізму й імперативу загальнолюдських цінностей, інтеграційні тенденції в реформуванні ланки вищої освіти заслуговують на особливу увагу.

Література

1. Горенко Л. Болонський університет та його зв'язки з Україною (кінець XVIII – перша половина XIX ст. / Л. Горенко // Українознавство. – 2007. – № 2. – С. 323–328.
2. Дем'яненко Н. М. Європейський регіон вищої освіти: пріоритети розвитку університету / Н. М. Дем'яненко // Вісн. Черкаського нац. ун-ту імені Б. Хмельницького. – Вип. 125. – Сер. пед. науки. – 2008. – С. 3–8.
3. Дуда Г. Введение к меморандуму Вильгельма фон Гумбольдта “О внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине” / Г. Дуда // Университетское управление. – 1998. – № 3 (6). – С. 24–27.
4. Рижак Л. Самодостатня особа як ідеал постнекласичної моделі освіти / Л. Рижак // Вісн. Львівського ун-ту. Сер.: філософські науки. – Вип. 9. 2006. – С. 12–24.
5. Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні / Вільгельм фон Гумбольдт // Ідея університету. Антологія. – Львів : Літопис, 2002. – С. 25–34.
6. Черванев И. Г. Миссия университета и раздумья об Alma Mater / И. Г. Черванев // Наука и общество : науч.-попул. журнал. Университеты: Наука и просвещение. – 2006. – № 3. – С. 3–17.
7. Прокопенко А. Л. Зміна парадигми освіти: від традиційної до особистісно-орієнтованої (соціально-філософський аспект) / А. Л. Прокопенко // Мультиверсум. Філософський альманах ; гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 56. – К. : Український центр духовної культури, 2006. – 244 с.

Философская рефлексия идеи университета в современном обществе

Панченко Л.Н.

Осуществлено философское исследование идеи университета, выражающей единство образования и науки как производительной силы, и, отражающей роль университета в формировании всеобщего интеллекта в рамках института образования.

Ключевые слова: идея университета, академическое влияние, всеобщее интеллектуальное образование, гуманизация.

Philosophic reflection of university idea in modern society

Panchenko L.N.

Philosophic research of university idea, reflecting the role of universities in forming of universal intelligence within the institute of education by means of expressing the idea of education and science unity as a productive force, was carried out.

Keywords: university idea, academic impact, universal intelligence, higher education, humanization.